

## ЗМІСТ І ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

**Постановка проблеми.** Проблема професійного самовизначення (ПСВ) людини має свою історію. Відомо, наприклад, що перевірка й відбір на ті або інші види праці відповідно до здібностей і якостей людини практикувалися ще у незапам'ятні часи. Так, в середині третього тисячоліття до нашої ери в Стародавньому Вавілоні проводилися випробування випускників шкіл, де готувалися писарі, а в Стародавньому Китаї вже була система перевірки здібностей осіб, що бажали посісти посади урядовців й ін. [11, с. 23-27].

У міру розвитку в людському суспільстві виробничих стосунків із проблемами вибору професії зіткнулася значна кількість людей, які стали мігрувати в пошуках роботи. В процесі цього з даною проблемою зіткнулися не лише люди, котрі шукають роботу, а й працедавці, перед якими реально виник ринок робочої сили, тобто можливість вибирати найбільш гідних. У результаті до кінця XIX – початку XX ст. склалася необхідність у розвитку спеціальних служб професійних орієнтацій (ПО), які обслуговували б значні маси людей і які відповідали б потребам як претендентів на нові робочі місця, так і підприємців, що пропонують ці місця і готові оплачувати послуги ПО.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Зазначимо, що різні аспекти проблеми консультування в системі ПО особистості відображені в працях І. Беха, Д. Закатнова, І. Зязюна, Н. Захарова, Є. Климова, В. Мадзігона, В. Мачуського, Н. Побірченко, В. Рибалки, В. Синявського, М. Тименка, Б. Федоришина, В. Чебишевої, С. Чистякової.

Удосконалення профорієнтаційної системи зі школярами має відбуватись на основі виявлення інтересів, схильностей, здібностей особистості з врахуванням попиту ринку праці в кваліфікованих кадрах. Тому надзвичайно актуальною є розробка і удосконалення психологічних методів діагностики тих властивостей, особливостей, якостей особистості, її психологічних функцій, які відіграють суттєву роль в формуванні професійних здібностей. Правильне використання цих методів допоможе розв'язати основне завдання професійної консультації – здійснити прогностичне прогнозування доцільності освоєння різноманітних професій з психологічною структурою особистості. Засобами системи ПО потрібно одночасно задовольнити попит регіону в кадрах та потреби особистості, але лише з позиції єдності інтересів регіону та особистості. Для розв'язання цих проблем необхідно правильно вибудувати систему ПО.

Саме виникнення ПО зазвичай пов'язують з появою першого кабінету ПО в 1903 р. в Страсбурзі (Франція) і бюро з вибору професій у Бостоні (США) в 1908 р. Робота цих перших служб ПО ґрунтувалася на «триохчинниковій моделі» Ф. Парсонса, коли у претендента на ті або інші професії виявляли здібності й психологічні якості, співвідносили їх з вимогами професій і, вже на підставі цього, видавали рекомендації про придатність або невідповідність людини до даної професії. Отже, можна зробити висновок, що дана робота вперше будувалася на науковій основі.

Проте, як відзначає Н. Пряжников [11, с. 7], критерій появи ПО, пов'язаний із зростанням та розвитком крупної промисловості, є скоріше соціально-економічним і не пояснює психологічних причин виникнення проблеми ПСВ.

З психологічної точки зору важливо зрозуміти, що змінилося до цього часу в самій людині. Якщо «феодалне суспільство, – зазначає І. Кон, – суворо обмежувало межі його «вільного самовизначення», то «в новий час людина стає чимось у результаті своїх власних зусиль. Розвинене суспільне виробництво і соціальна мобільність, що виросла, розширили

межі й масштаб індивідуального вибору» [5, с. 196].

Отже, особливістю нового часу стала проблема свободи вибору (свободи самовизначення), що реально виникла перед значними масами людей. Через свою складність вона хвилює фахівців різних профілів, зокрема є предметом обговорення багатьох філософів. Наприклад, М. Рубінштейн відзначає, що філософія – це «не мертві квадратики для похоронних розподілів залишків живого, вона не безвихідь, а вихід по мосту проблеми сенсу життя...» [14, с. 72].

Проблема самовизначення є не лише філософською, вона в тій або іншій формі проявляється в самих різних гуманітарних напрямках і пронизує всі сторони людського життя. За словами Н. Пряжникова [11, с. 9], «культурно-історична й соціально-економічна обумовленість виникнення ПО, а також її зв'язок, із складними питаннями буття людини, визначається проблемою свободи вибору, дозволяють висунути припущення про те, що рівень розвитку профорієнтації в тому або іншому суспільстві (країні) є одним з показників реальної свободи вибору для більшості членів даного суспільства».

Треба відзначити, що в СРСР перше бюро з професійної консультації виникло в 1927 р. при Ленінградській біржі праці. У розквіт ПО зробили значний внесок не лише професійні консультанти, а й педагоги в загальноосвітніх школах [8].

30-50-і роки XX століття були для СРСР не найдемократичнішими, і свобода вибору в цей період скоріше декларувалася, ніж мала місце в реальності.

Період із кінця 50-х до середини 60-х років минулого сторіччя характеризується відродженням деяких свобод і саме в цей час як би наново відроджується вітчизняна система ПО. Проте з кінця 60-х до середини 80-х років XX століття в країні знов посилюлися тоталітарно-бюрократичні тенденції, що відразу ж позначилося на розвитку ПО. Як справедливо підкреслює Н.С. Пряжников [11, с. 10], цього разу її не забороняли, а обмежували певними рамками, обумовленими доцільністю зміцнення оборони, розвитку народного господарства й «потребами суспільства», але досить часто не потребами самих людей.

З середини 80-х років минулого століття у зв'язку з демократизацією суспільного життя свободи стало набагато більше й з'явилася відома ухвала «Про реформу загальноосвітньої і професійної школи» (1984), що дало значний імпульс для розвитку ПО. В країні було відкрито понад 60 регіональних Центрів професійної орієнтації молоді, в багатьох загальноосвітніх школах з'явилися кабінети ПО, почалася активна підготовка професійних консультантів.

Разом з тим, починаючи з 90-х рр. XX століття, соціально-економічні проблеми, що захлеснули країну призвели до зниження можливості вибору професії й місця роботи, що спричинило за собою зниження рівня розвитку ПО.

Особливість нинішнього періоду полягає в тому, що в загальноосвітній школі посилюються тенденції профільної диференціації навчання, в зв'язку з чим знов виникає необхідність систематичної, глибокої роботи ПО з учнями. Нині з розвитком ринку праці педагогічним співтовариством робляться кроки щодо формування в учнів внутрішньої потреби й готовності до повноцінного, вільного професійного та особистісного самовизначення.

Звернемося до змісту ПСВ.

**Невирішені питання проблеми.** За твердженням Н. Пряжникова [11, с. 13], визначення змісту *професійного самовизначення* є до цих пір нерозв'язаним завданням і тому звернення до даної проблеми займає важливе місце в творчому пошуку не лише педагогів та психологів, а й представників інших напрямів науки.

**Мета статті** – розкрити науковий зміст і завдання професійної консультації, науково обґрунтувати особливості оптимального ПСВ учнів середньої загальноосвітньої школи у відповідності з вимогами певних професій.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** У психологічній і педагогічній науках

накопичено певний досвід у галузі теорії ПСВ, котрий багато в чому зумовив сучасні підходи до даної проблеми. Ми маємо на увазі класичні дослідження в галузі ПО й професійного консультування (А. Голомшток, Л. Йовайші, Е. Климов, В. Назимов, Б. Федоришин, С. Чистякова й ін.). Особливістю досліджень цих науковців є увага, що все більше посилюється, до особистісних аспектів ПСВ.

Безперечний інтерес для розвитку теорії ПСВ представляють ідеї «подієвого підходу» в процесі планування й розгляду життєвого шляху людини, що розробляються Є. Головахою, і А. Кроніком [1], а також близькі до них міркування В. Розіна [12] про побудову долі як «художньої творчості», характерної для людей мистецтва.

Для теоретичного аналізу й узагальнення є важливими роботи зарубіжних науковців у галузі ПСВ, психології праці й ролі професійного консультанта. Наприклад, Дж. Крумболд і Р. Кіннер розглядають роль професійного консультанта як «менторську», таку, що виховує, як постачальника інформації клієнтові.

Пропонуючи концепцію професійного розвитку, А. Маслоу [17] виділив як центральне поняття *самоактуалізацію* – як прагнення людини удосконалюватися, виражати, проявляти себе в значущій для себе справі.

Однією з найцікавіших і прогресивніших вважається за кордоном концепція «професійної зрілості», що розробляється Д. Сьюпером [18]. Вибір професії науковець розглядає як подію, але сам процес ПСВ – це акти вибору, що постійно чергуються. В основі всього цього лежить «Я-концепція» особистості як відносно цілісна освіта, що поступово змінюється у міру дорослішання людини.

З вищесказаного можна зробити висновок, що ПСВ – складна, багатоаспектна проблема. В її межах до теперішнього часу склалося декілька підходів.

Наприклад, соціологічний підхід припускає розгляд суті ПСВ в контексті завдань, які перед особою ставить суспільство.

Соціально-психологічний підхід представлений поетапним ухваленням рішень особистістю з метою узгодження власних переваг і потреб суспільства в кадрах.

Диференціально-психологічний підхід пов'язаний з формуванням індивідуального стилю професійної діяльності та «Я-концепції».

Аналіз психологічних джерел (Є. Клімов, Г. Кудрявцев, В. Чебишева, П. Шавір й ін.) показує, що науковці розглядають ПСВ як істотний бік загального розвитку особистості. Так, Є. Клімов пише: «Стадія ПСВ підростаючої людини – органічна ланка цілісного процесу її розвитку» [3, с. 55].

І. Чечель [15, с. 21] в дослідженні проблем соціалізації й ПСВ особистості виділяє три повідних напрями. Перший із них включає роботи гуманістичного плану, де пріоритетом для професійного вибору є особливості особистості. Для іншого напрямку характерне висунення на перший план інтересів суспільства й держави, забезпечення кадрової політики. Через актуалізацію в даний час особистісно орієнтованої педагогіки ці роботи втратили свою значущість і перспективу для практичного використання. Третій напрям включає дослідження, в яких робиться спроба поєднання особистісно орієнтованого підходу й обліку потреб суспільства і держави під час вибору професії.

У зарубіжній практиці впродовж тривалого часу панували дві самостійні теорії ПСВ: *діагностична й виховна*. Діагностична теорія зводила вибір професії до визначення професійної придатності індивіда. Виховна теорія направлена на підготовку особистості до ПСВ відповідно до наперед запланованих дій.

У педагогіці багато проблем ПСВ тривалий час розглядалися в межах виховної концепції ПО, основи якої були закладені А. Голомштоком [2] і керованим ним колективом. Ця концепція, разом з перевагами, мала низку недоліків. Із цього приводу В. Поляков і С. Чистякова зазначають: «Не переконлива й виховна концепція ПО, згідно якої необхідно, щоб кожний учень керувався усвідомленим мотивом вибору професії у відповідності до

потреб у кадрах конкретного регіону, міста, району. Професійні інтереси особистості не враховувалися як пріоритетні як в професійному виборі, так і в самому соціальному замовленні на фахівця» [10, с. 34].

Інакше кажучи, в системі ПО впродовж багатьох років домінувала установка на професійну сферу, а не на людину, створювалася узагальнена модель ПО без урахування індивідуальних особливостей особистості, не здійснювався диференційований підхід до учнів з різними рівнями готовності до ПСВ, не враховувався тривалий характер розвитку, лише декларувалося положення про те, що особистість – це суб'єкт ПСВ. Основною метою такої ПО вважалося формування здібності до вибору професії, а не готовності до самовизначення.

Враховуючи ці негативні моменти практики ПО молоді, що склалася, колективом науковців під керівництвом В. Полякова й С. Чистякової була розроблена принципово інша концепція, згідно з якою основою профорієнтаційної роботи має бути ПСВ. Під ним науковці розуміють «процес формування відношення особистості до себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності, що дозволить підготувати людину в майбутньому до зміни професії, адаптації до життя й професійної діяльності в умовах ринкової економіки» [10, с. 37].

В іншому джерелі ПСВ трактується цими ж науковцями як «процес формування особистістю свого ставлення до професійно-трудової сфери й здатності її самореалізації» [9, с. 33].

У приведених визначеннях простежується спроба відійти від суто виховної концепції ПСВ. Проте треба зазначити, що формування «ставлення» – це завдання, котре розв'язується переважно шляхом виховання. Крім того, в них відсутній результативний компонент ПСВ.

У публікаціях М. Ретівих [13, с. 19] обґрунтована так звана розвиваюча концепція, згідно якої «ПСВ можна визначити як процес і результат загального і професійного розвитку як суб'єкта майбутньої професійної діяльності».

Представлений у даній концепції процесуально-результативний підхід дозволяє в комплексі врахувати психологічні й педагогічні аспекти ПСВ особистості учня.

Дослідження Є. Клімова, М. Ретівих, С. Чистякової, П. Шавіра й ін. показують, що відповідно до процесуально-результативного підходу в структурі ПСВ школярів можна виділити дві групи компонентів:

1) *процесуальні* – працьовитість, інтерес до проблеми вибору професії (1-4 класи); професійна спрямованість (5-7 класи); професійна свідомість (8-9 класи); потенційне професійне покликання (10-11 класи);

2) *результативні* – добросовісне відношення до своїх обов'язків, участь в профорієнтаційних іграх, мріях про ту або іншу професію (1-4 класи); стійкі професійні інтереси й схильності, попередній вибір професії, участь у гуртках і об'єднаннях за інтересами (5-7 класи); усвідомлений професійний намір і його реалізація (8-9 класи); професійне прагнення і його реалізація (10-11 класи).

Треба відзначити, що ПСВ не зводиться лише до акту вибору професії, воно має динамічний характер. У роботах сучасних науковців (А. Журкіна, С. Чистякова, Т. Шалавіна й ін.) виділяються сім етапів у розвитку ПСВ [16, с. 17-18]:

– *емоційно-образний*, характерний для дітей старшого дошкільного віку, коли у дитини формується позитивне ставлення до професійного світу, людей праці, їхніх занять і первинні трудові уміння в доступних їй видах діяльності;

– *пропедевтичний* (1-4 класи), коли формується працьовитість, розуміння ролі праці в житті людини й суспільства, розвиваються інтереси до професій батьків і найближчого оточення, етичні установки вибору професії, інтерес до найбільш поширених професій, заснований на практичному залученні учнів до різних видів пізнавальної, ігрової, суспільно корисної, трудової діяльності;

– *пошуково-зондуючий* (5-7 класи), коли розв'язується завдання формування в підлітків професійної спрямованості, відбувається усвідомлення ними своїх інтересів, здібностей, ціннісних орієнтацій, пов'язаних з вибором професії й свого місця в суспільстві. Цьому сприяє включення учнів в діяльність, узгоджену з профілем освіти в старших класах і майбутньою професійною діяльністю;

– *період розвитку ПСВ*, формування у школярів особистісного сенсу вибору професії, умінь співвідносити суспільні цілі вибору сфери діяльності зі своїми ідеалами, уявленнями й цінностями з їхніми реальними можливостями (8-9 класи). Для цього учні опановують необхідними знаннями й уміннями з наукових основ вибору професії. Учні одержують їх у процесі вивчення спеціальних курсів, загальноосвітніх предметів, здійснення професійних проб в різних видах діяльності;

– *період уточнення соціально-професійного статусу* (10-11 класи). З учнями на основі попередніх етапів навчання здійснюється професійна діяльність на базі поглибленого вивчення навчальних предметів, до яких у них виявилися стійкі інтереси, концентрується увага на формуванні професійно важливих якостей, контролі й корекції професійних планів, способах оцінки результатів праці. Цілеспрямовано здійснюється соціально-професійна адаптація старшокласників;

– *входження в професійну діяльність* (учні й студенти професійних навчальних закладів). Це період професійної підготовки, формування досвіду життєдіяльності в трудовому колективі;

– *розвиток професіоналізму* в процесі трудової діяльності, підвищення кваліфікації, розширення сфери професійної праці, освоєння нових спеціальностей (працююча частина населення).

Як засвідчує теоретичний аналіз проблеми дискусійними є питання про завершеність процесу ПСВ. Низка науковців цілком справедливо вважає, що узгодження внутрішньо-особистісних і соціально-професійних потреб охоплює весь життєвий і трудовий шлях людини [4, с. 33].

На думку інших дослідників (Т. Кудрявцева, А. Сухарьов), необхідно, «щоб в навчально-виховному процесі (ПТНЗ, ВНЗ) в учнів (студентів) в основному завершилося їхнє ПСВ, тобто сформувалося відношення до себе як до суб'єкта власної професійної діяльності» [6, с. 7].

**Висновки.** Завершення процесу ПСВ означає сформованість професійного покликання. Тимчасові межі цієї події для кожної людини різні. Однак, чим раніше воно відбудеться, тим повніше людина зможе реалізувати себе в трудовій діяльності [7, с. 17]. Розмивання, невизначеність терміну завершення процесу ПСВ робить ПО аморфною й знижує її ефективність.

Звернення до процесу професійного розвитку показує, що він включає чотири основні компоненти:

- формування професійних намірів і усвідомлений вибір професії;
- продуктивне засвоєння професійних знань, умінь і навичок;
- активне входження в професію, соціально-професійна адаптація;
- розвиток професійної майстерності й творчості, повна реалізація особистості в трудовій діяльності.

Таким чином, ПСВ дійсно можна вважати початковим етапом професійного розвитку й становлення особистості.

Треба також відзначити, що всі етапи процесу професійного розвитку не ізольовані один від іншого, вони впливають один на одного й тісно взаємодіють. Наприклад, уже в загальноосвітній школі учні можуть засвоювати первинні професійні знання й уміння.

Адекватне ПСВ є найважливішою умовою життєвого самовизначення й успішності професійної кар'єри людини. Тому *підготовка учнів до професійного самовизначення* має

бути одним із завдань середньої загальноосвітньої школи.

### Література:

1. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – К. : Наукова думка, 1984. – 208 с.
2. Голомшток А. Е. Выбор профессии и воспитание личности школьников / А. Е. Голомшток. – М. : Педагогика, 1979. – 158 с.
3. Климов Е. А. Путь в профессию / Е. А. Климов. – Л., 1974. – 190 с.
4. Климов Е. А. Как выбирать профессию / Е. А. Климов. – М. : Просвещение, 1984. – 160 с.
5. Кон И. С. Открытие Я / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
6. Критерии и показатели готовности школьников к профессиональному самоопределению: методическое пособие. – М. : Философия, 1997. – 80 с.
7. Крягжде С. П. Управление формированием профессиональных интересов / С. П. Крягжде // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 23-30.
8. Профессиональная ориентация молодежи / А. Д. Сазонов и др. – М. : Высш. школа, 1989. – 272 с.
9. Профессиональная педагогика: учеб. для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. – М. : Ассоциация «Профессиональное самоопределение», 1997. – 512 с.
10. Профессиональное самоопределение молодежи / Рук. коллек. В. А. Поляков, С. Н. Чистякова // Педагогика. – 1993. – № 5. – С. 33-37.
11. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. – Москва-Воронеж, 1996. – 256 с.
12. Разин В. М. Психология судьбы: программирование или творчество / В. М. Разин // Вопросы психологии. – 1992. – №1. – С. 98-105.
13. Ретивых М. В. Формирование у старшеклассников готовности к профессиональному самоопределению / М. В. Ретивых. – Брянск : БГПИ, 1994. – 125 с.
14. Рубинштейн М. М. Жизнепонимание – центральная задача философии / М. М. Рубинштейн // На переломе. Философские дискуссии 20-х годов: философия и мировоззрение (состав П. В. Алексеев). – М.: Политиздат, 1990. – С.61-72.
15. Чечель И. Д. Профессиональное самоопределение учащихся инновационных учебных заведений. Часть I / И. Д. Чечель. – М. : РИПКО МО РФ, 1995. – 165 с.
16. Шалавина Т. И. Мир труда и профессий / Т. И. Шалавина. – Кемерово : ОблИУУ, 1995. – 196 с.
17. Maslow A. H. Motivation and personality / A. H. Maslow. – 2 ed. – New York e.a.: Harper & Row, 1970. – XXX. – 369 p. – Bibhogr P.: 329-353. – Ind.: P. 355-369.
18. Super D. E. Self-realization through the work and leisure roles / D. E. Super // Educational and vocational guidance. – 1985. – № 43. – P. 1-8.

УДК 378

Я. Пилинський  
м. Київ, Україна

### ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ У США (ПОЧАТОК XVII – ПОЧАТОК XIX СТ.)

На відміну від багатьох європейських країн Сполучені Штати можуть досить чітко вказати на час, від якого можна починати відлік створення національної освітньої системи. Це були 20-ті р. XVII ст., коли спочатку перші пілігрими, а згодом і значно численніші пуритани почали прибувати на американський континент, зосередившись згодом переважно на узбережжі штатів Нова Англія, Массачусетс, Род Айленд та Провіденс. У сучасній американській літературі вважається, що різниця між першими і останніми полягала не стільки у підходах до розуміння Святого Письма і його тлумачення, скільки у часі прибуття. Отже, нащадки пілігримів досить швидко розчинилися серед пуритан.

Головними духовними очільниками пуритан були їхні священики, які одночасно були і найбільш освіченими в колоніях людьми. Варто також наголосити, що більшість з них –